

‘Een wereld die gelijk is, is een verschrikkelijke wereld’

Herverdeling van inkomen en vermogen is het standaardrecept tegen ongelijkheid. Maar hoe erg is ongelijkheid? En waar liggen de oorzaken? Een bestuurskundige, econoom en filosoof/psycholoog geven hun visie. ‘Als we geen ongelijkheid hadden, zou er alleen maar middelmatigheid zijn.’

In het kort

Het streven naar gelijkheid werkt ongelijkheid juist in de hand, zegt bestuurskundige Paul Frissen.

Econoom Anne Gielen vindt ongelijkheid in principe geen probleem, maar wijst op de kansenongelijkheid.

Filosoof Kees Vuyk vindt dat de focus op theoretisch onderwijs de samenleving splitst.

Is het streven naar gelijkheid een hopeloos romantisch idee waar we afscheid van moeten nemen? Sterker nog: moeten we ongelijkheid niet juist omarmen? Ja, vindt bestuurskundige Paul Frissen. Ja, zegt ook filosoof Kees Vuyk. Maar dat zeggen ze wel om uiteenlopende redenen.

De Franse econoom Thomas Piketty streeft naar ‘participatief socialisme’: belastingtarieven van 80% à 90% voor de hoogste inkomens, en een herverdeling van vermogen door middel van een hogere erfenis- en vermogensbelasting. Piketty gaat ver, maar de meesten van zijn vakgenoten zijn het er wel over eens dat ongelijkheid boven een bepaald niveau slecht is voor de economie — los van de ethische aspecten. 1000 rijke burgers kopen nou eenmaal minder tv’s dan een welvarende middenklasse van 100.000 huishoudens.

Hoogleraar economie Anne Gielen (Erasmus Universiteit) doet veel onderzoek naar ongelijkheid, maar kiest een andere route dan de herverdeling van Piketty. ‘Dan vlieg je het probleem aan vanaf de bovenkant van de maatschappij. Ik doe het andersom. Ik stel me de maatschappij voor als een ladder. Iedereen moet die ladder kunnen beklimmen om verder te komen. Maar sommige groepen missen een paar treden aan de onderkant, en ik kijk graag naar manieren om die ontbrekende treden te herstellen.’

Vuyk, naast filosoof ook psycholoog, ziet het onderwijs als de grote splijtzwam. Juist omdat iedereen geacht wordt gelijk te zijn, is maatschappelijk succes gelijkgesteld aan het volgen van een theoretische opleiding. Wie niet kan meekomen valt buiten de boot en hoogopgeleiden zoeken elkaar op. Het Sociaal en Cultureel Planbureau concludeerde eerder deze maand ook dat ‘de leefwerelden van Nederlanders met verschillende welvaartsniveaus tot op zekere hoogte eenzijdig zijn’.

Bestuurskundige Paul Frissen, decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur in Den Haag, voert al jaren strijd tegen gelijkheidsdenken van bestuurders en politici. Het werkt averechts, waarschuwt hij: ‘Een wereld die gelijk is, is een verschrikkelijke wereld. Ongelijkheid is een bron van ontwikkeling, innovatie, kennis en wijsheid.’

Vuyk, Gielen en Frissen bekijken het thema duidelijk vanuit verschillende invalshoeken. Het FD vroeg elk van hen om hun visie op het ongelijkheidsvraagstuk toe te lichten.

Paul Frissen, bestuurskundige

Er zijn ‘heel uitgebreide bureaucratische arrangementen’ opgetuigd om gelijkheid te creëren, stelt Paul Frissen vast. De toeslagenaffaire is volgens hem het directe gevolg van dit denken. ‘Eerst wordt

een heel subsidiesysteem opgetuigd om te zorgen dat niemand financieel slechter af is, en vervolgens een heel fraudebestrijdingssysteem om misbruik te voorkomen.'

Ook in de gezondheidszorg werkt gelijkheidsdenken juist ongelijkheid in de hand, ziet de emeritus hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit van Tilburg. Hij noemt dat dat 'de paradox van de verzorgingsstaat'. 'Als je gelijkheid in de gezondheidszorg voor iedereen wil garanderen, krijg je een stelsel dat verschraving en rantsoenering oplevert, want je kan niet iedereen hetzelfde geven omdat het teveel kost. Rijken gaan betere zorg vervolgens elders inkopen, of zorgen er via hun contacten voor dat ze tijdig bij de juiste specialist terechtkomen. Die mensen verdwijnen eigenlijk uit het systeem. De uitkomst is dat de ongelijkheid groter wordt. De mensen die gelijkheid propageren, doen er zelf niet aan mee.'

Maatwerk is een modewoord in bestuursland, maar het wordt vooral met de mond beleden. Want lokale oplossingen staan haaks op het gelijkheidsdenken. 'Dan komt er een tv-programma over de verschillen tussen bijvoorbeeld zorg of onderwijs in Maastricht en Groningen en constateert een verslaggever dat Maastricht veel royaler is dan Groningen. En dat is dan een schande. Dan komt er een Kamervraag. Politieke logica maakt maatwerk ongelofelijk ingewikkeld. Ik ken weinig bewindspersonen die zeggen: maar dat is nou precies de bedoeling, dat het in Groningen anders wordt dan in Maastricht als je het zo organiseert.'

Ook daar is een modewoord voor: centrale regie. 'Je hoort overal dat de overheid de centrale regie moet nemen, omdat die door neoliberalisme is teruggetreden. U moet mij maar eens vertellen waar in Nederland door neoliberalisme de overheid is teruggetreden. Ongeacht de politieke kleur van kabinetten is de hoeveelheid wetgeving geëxplodeerd. Ongelijkheid is vrijwel altijd een argument om interventies te plegen.'

Een wereld die gelijk is, is een verschrikkelijke wereld, stelt Frissen onomwonden vast. 'Je produceert controledwang waar alleen de mensen met allerlei competenties, die slim zijn en geld hebben, aan kunnen ontsnappen. Ongelijkheid is een bron van ontwikkeling, innovatie, kennis en wijsheid. Als we geen ongelijkheid hadden, zou er alleen maar middelmatigheid zijn.'

Zelfredzaamheid en de participatiesamenleving worden op papier aangemoedigd, verzucht de bestuurskundige. 'Totdat je het net even anders wil dan de overheid bedacht had. Dan zie je het systeem in volle kracht terugslaan.' De oplossing? 'Laat veel zaken aan de samenleving over en accepteer dat daardoor verschillen ontstaan. Zolang er maar niemand echt buiten de boot valt.'

Anne Gielen, econoom

Anne Gielen, hoogleraar economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, deed onderzoek naar de korting op arbeidsongeschiktheidsuitkeringen (WAO) in 1993. Na die ingreep ging een deel van de WAO'ers weer aan het werk. 'Wat blijkt? Hun kinderen zijn hoger opgeleid, hebben minder mentale problemen, vertonen minder vaak crimineel gedrag. Zelfs bij de kleinkinderen zien we betere uitkomsten: die doen het beter op school. Allemaal door een ingreep in 1993.'

Een heel mooi voorbeeld van hoe armoede en ongelijkheid generaties lang kunnen doorwerken, vindt Gielen. 'Een economische achterstandspositie die een gezin mogelijk heeft, waaiert heel snel uit naar een veel breder domein van welzijnsaspecten. Minder inkomen betekent minder geld voor bijles. Maar als ouders niet werken, kunnen ze hun kinderen ook minder goed helpen bij solliciteren. Het is heel complexe materie wat mij betreft. En ik heb de sleutel nog niet, om maar meteen de anticlimax op tafel te gooien.'

Ongelijkheid per se is niet erg, vindt Gielen. 'Mensen maken andere keuzes. De één kiest er bewust voor om naar de universiteit te gaan omdat hij of zij een meer theoretische studie simpelweg interessanter vindt. Een ander werkt liever met zijn handen, daar is niks mis mee. En je kunt ook kiezen voor minder werken en meer vrije tijd. Daar hoeven we ons geen zorgen om te maken. Wel om kansengelijkheid.'

En daar blijken de gezinsomstandigheden 'in grote mate bepalend' voor te zijn. 'Dat is het stukje waar veel economen zich zorgen om maken, want dat creëert ongelijkheid en leidt ook tot onbenut arbeidspotentieel. En dat in tijden van arbeidstekorten.'

De schuldvraag is niet zo relevant, stelt de Rotterdamse econoom. 'Een gezin kan ook pech hebben, en het is de taak van de overheid om extreme armoede te voorkomen. Dat is een reden om in te grijpen.' Maar, zo waarschuwt ze, alles wat de overheid vervolgens doet heeft ook weer impact op de keuzes die mensen maken. 'Er zijn mensen die denken: als ik heel hard ga werken, verdien ik maar een heel klein beetje meer dan met een uitkering. Waarom zou ik aan het werk gaan? Overheidsingrijpen kan leiden tot gedragsverandering. Dat moet je meewegen, anders maken mensen aanspraak op een regeling terwijl het niet nodig is en wordt zo'n systeem wel heel kostbaar voor de maatschappij.'

Wat weer niet wil zeggen dat financiële prikkels alles kunnen oplossen. Ouders en kinderen in een uitkering kunnen ook kenmerken delen die nu eenmaal leiden tot een uitkering, zegt Gielen. 'Bijvoorbeeld een slechte gezondheid. Doordat we als economen nu veel meer statistische gegevens tot onze beschikking hebben, kunnen we causale verbanden veel beter in kaart brengen. Het is belangrijk om de oorzaken van armoede en ongelijkheid te weten, en zover zijn we nog niet.'

Kees Vuyk, filosoof en psycholoog

Mensen praten niet graag over ongelijkheid, weet filosoof Kees Vuyk. 'Als je zegt: mensen zijn verschillend, dan zegt iedereen: jazeker! Maar als je zegt: de mensen zijn ongelijk, dan is het ineens: nee, we zijn allemaal gelijk.'

'Maar als psycholoog weet ik dat niet iedereen hetzelfde vermogen tot schools leren heeft', benadrukt Vuyk. 'Dus ik stoor me wel een beetje aan dat idee van kansengelijkheid. Het is goed bedoeld, maar niet iedereen heeft dezelfde kansen op een mooie carrière. Nu is de focus van het beleid dat zo veel mogelijk kinderen havo of vwo moeten halen. Is de maatschappij daarmee gediend? Is het niet veel nuttiger om de verschillen te erkennen? Als het om sport gaat, accepteren we dat volkomen. Maar niet als het over leren gaat.'

Iedereen die geen havo- of vwo-advies krijgt, voelt zich afgewezen, constateert de filosoof. 'Ik snap het wel: de samenleving is zo georganiseerd dat een hoger diploma uitzicht biedt op een betere baan en een beter salaris. Daar zouden we misschien iets aan moeten doen.'

En dan wil Vuyk het nog over 'een ander stokpaardje' hebben. 'Waarom is het in Nederland zo vanzelfsprekend dat je een theoretische opleiding gaat volgen als je goed kunt leren? Zijn er geen intelligente kinderen die liever bakker of tuinman worden? Niet iedereen is theoretisch geïnteresseerd. Die route hebben we helemaal niet in Nederland. Daardoor zien we dat er in de praktische vakken weinig talent instroomt. Dat was vroeger heel anders, toen waren er heel veel slimme mensen die loodgieter of bakker werden. Nu moet je bij wijze van spreken eerst je ingenieurstitel halen.'

Door de tweedeling in het onderwijs gaat er veel fout, vindt hij. 'Neem de zorg. Mensen die daar werken krijgen leiding van iemand die een managementopleiding heeft gevolgd en precies kan uitrekenen wat het kost om iemand zijn kousen aan te trekken. Maar zelf hebben ze het nog nooit gedaan. Dat geeft scheve verhoudingen. Laat mensen praktisch beginnen, waarna de slimste doorstromen. Uit de praktijk komen betere oplossingen dan van iemand die alles achter een computer zit te bedenken.'

Maar de gevolgen gaan veel verder, vervolgt Vuyk. 'Er zijn mensen die het handwerk moeten doen en daar hebben we te weinig oog voor. Een grote groep mensen heeft het gevoel in een soort vergaarbak te zijn terechtgekomen, ze voelen zich niet gehoord en gezien. Misschien is dat wel te koppelen aan de opkomst van populistisch rechts. En wie is die elite waar die groep tegen opkijkt? Dat is niet de ceo van Philips of Unilever, het zijn de mensen die in de afvalrace van ons onderwijs de goede kant opvielen. Het gaat dus om een heel grote elite, bijna 50/50. Voor de Tweede Wereldoorlog waren er maar 20.000 universitaire studenten.'

Feitelijk ontstaat zo een tweedeling in de maatschappij, iets waar het SCP eerder deze maand ook op wees. 'Mensen met een universitaire opleiding trouwen eigenlijk alleen nog maar met mensen met een universitaire opleiding. De hoogopgeleiden zoeken elkaar op, waardoor een splitsing in de samenleving ontstaat. Opleiding is een ding waar de samenleving op splijt, en dat wordt in de hoogopgeleide bubbel niet zo goed gezien. Mensen in volkswijken hebben de netwerken niet meer om dingen op te lossen die ze niet snappen. Formulieren bijvoorbeeld. Het is een onbedoeld effect van de onderwijsrevolutie.'

Feitelijk is het idee van concurrentie doorgedrongen tot onderwijs en opvoeding, vindt Vuyk. 'Je moet zo hoog mogelijk eindigen, en als je dat niet doet, dan ben je mislukt. Maar dat is niet de basisintentie van onderwijs. Dat is bedoeld om je talenten te ontplooien.'